

SAMOSTALNIŠKA VEČPOMENSKOST V KNJIŽNI SLOVENŠČINI 16. STOLETJA GLEDE NA PREVODNE ZGLEDE

V referatu je predstavljena samostalniška večpomenskost iz tega obdobja glede na to, kako je prihajalo do drugotnih pomenov. Največ pozornosti je posvečene drugotnim pomenom pri pomembnih biblijskih verskih izrazih, ki so prevzeti hkrati z osnovnimi pomeni (*jagnje*, *pastir*). Velik delež so imeli drugotni pomeni, razviti na podlagi domačih stvarnih razmer (številne metonimije, *list*). Prav tako imajo velik delež tudi semantični kalki, zlasti po nemščini (*del* »delež«). Za te je značilno, da so bili v kasnejšem jezikovnem razvoju nadomeščeni z ustreznimi izrazi.

The paper presents the polysemy of nouns from this period with respect to the ways in which secondary meanings occurred. It primarily deals with secondary meanings of the significant Biblical religious terms which were borrowed with basic meanings (*jagnje*, *pastir*). A considerable part of this vocabulary has secondary meanings, which developed on a basis of local given circumstances (numerous metonymies, e.g., *list*). An equally important part is represented by semantic calques, particularly from German (e.g., *del* 'share'). Later they were typically replaced with more appropriate expressions.

1 Pri raziskovanju večpomenskosti se ustavljamo tudi pri vprašanju, koliko je možnost za nastanek novih, drugotnih pomenov pri besedah vezana na sposobnost besede, da postane večpomenska, koliko je realizacija teh možnosti odvisna od notranjega jezikovnega razvoja in kolikšno vlogo imajo spodbude drugih jezikov.

Sorodnosti ustreznih večpomenskih besed v različnih jezikih opaža vsakdo, ki se je vsaj nekoliko poglobljal v primerjalno leksikologijo ali pa v prevajanje, vendar hkrati spoznava, da so med posameznimi jeziki tudi razlike in te so zelo pomembne za pravo dožemanje večpomenskosti. Realizacije večpomenskosti v posameznih jezikih so popisane v slovarjih, vendar so razlike med jeziki zaradi številnosti enot težko pregledne in primerljive.

1.1 Zanima nas, kako so se uporabljali v slovenščini drugotni pomeni večpomenskih besed v 16. stoletju. Računamo s tem, da jih je bilo nekaj že uveljavljenih, nekaj se jih je pa uveljavilo na novo. Takrat je bila slovenščina formirana kot knjižni jezik in se je hitro razvijala in utrjevala, in sicer v znatni meri ob prevajanju verskih besedil, zlasti Biblije, saj je v petdesetih letih dobila vsa najpomembnejša verska besedila in še nekaj bralnih in slovarskih pripomočkov ter slovnično obdelavo v latinščini, vsega skupaj gre za okrog 3 milijone besednih uporab v slovenščini.

1.2 Slovenski protestantski pisci so prevajali zlasti iz nemščine.¹ Pri tem so uporabljali tudi hebrejske,² grške³ in latinske izvirnike, o čemer so v svojih delih razmeroma pogosto tudi govorili.

¹V novejšem času je v svojih razpravah o glagolu pisala o pojavih, tudi semantičnih, ki so odvisni od

Pri prevajanju pridejo enake in različne rešitve do izraza v praksi, čeprav je ravno pri prevajanju tudi več možnosti, saj se prevajalec lahko odloči vsaj za besedno ekvivalenco ali zvezo besed oz. opis. Če uporabi opis, se vsaj do neke mere izogne primerjanju in iskanju ustreznice na besedni ravnini, tako da ne pride do neposrednih ekvivalentov. Vseeno je ekvivalent pri prevajanju tako prevladujoč, da so prevodi za take primerjave zelo primerni. Vendar direktnega primerjanja prevodov, čeprav bi bilo zelo koristno, nisem uporabil, ker sem hotel obdelati predvsem glavne tipe motivacij za večpomenskost besed v slovenščini 16. stoletja.

1.3 Pri raziskavi, ki sem si jo v tem referatu zastavil, gre deloma za odkrivanje, kako so se prevzemala jezikovna sredstva in kategorije, s čimer se ukvarja teorija o jezikih v stiku.⁴ Poleg tega pa gre tudi za odkrivanje kvalitetno drugačnih vprašanj, ko se sprejemajo duhovne (in tehnične) strukture. Od teh struktur so odvisni tudi izrazi.

2 O sposobnostih besede za pridobitev drugotnih pomenov sklepamo iz uresničenih primerov. Ker te sposobnosti niso dane posamični besedi, ampak celotni kategoriji besed, ki ima izhodiščni pomen iste vrste, se lahko opiramo na pomenske skupine.⁵ Pri besedah, ki imajo izhodiščni pomen iz iste pomenske skupine, lahko pričakujemo podoben oz. vzporeden pomenski razvoj. Obstoj takih večpomenskostnih skupin nas napeljuje na spoznanje, da so tako rekoč pri vsaki besedi možnosti za večpomenskostni razvoj.

Če so v izhodiščnem pomenu, po katerem lahko sklepamo na možnosti za pomenski razvoj besede, nekakšne napovedi možnih pomenskih razvojev, pa še ni rečeno, da se bodo te možnosti uresničile, zakaj do uresnitve drugotnega oz. drugotnih pomenov pride, samo če so izpolnjeni tudi drugi potrebni pogoji. Bogastvo drugotnih pomenov je odvisno od pomembnosti in vloge osnovnega pomena v življenju. Le dejanska potreba po drugotnem pomenu sproži njegov nastanek. V tej točki je pomembno, da obstajajo zelo utrjeni večpomenskostni vzorci pri pomenskih skupinah, saj so zaradi teh drugotni pomeni, ki se razvijajo v okviru določenega jezika, splošno razumljivi pripadnikom tega jezika. Večpomenskosti se večkrat navaden uporabnik jezika niti ne zaveda, pa jo vseeno pravilno uporablja. Kako je drugotni pomen odvisen od okolja, se morda najbolje vidi pri frazemih. Če so naslonjeni na vsebino, ki je znana vsemu svetu, je njihov pomen univerzalen; tak je npr. frazem *dati čemu zeleno luč* »omogočiti kako delo«, ker poznamo semafor

prevajanja iz nemščine, zlasti iz Lutra, Majda Merše, zlasti Merše 1995a, b.

²O upoštevanju hebrejskega izvirnika pri prevajanju biblijskih besedil, zlasti Psaltra, razpravlja v več svojih delih Francka Premk, zlasti v Premk 1992.

³F. Rozman 1986, 227–240. ugotavlja, da je primerjava Trubarjevega prevoda Nove zaveze z grškim izvirnikom in Lutrom pokazala, da Trubar ni samostojno prevajal po grškem izvirniku, temveč po Lutru. Če je kdaj skušal samostojno prevajati po grškem izvirniku, je bil manj uspešen.

⁴O teh vprašanjih razpravlja R. Filipović (1986, 155–157) v poglavju Semantičko posuđivanje, kjer povzema tudi starejšo literaturo.

⁵O pomenski skupini in njeni vlogi v raziskovanju leksike in tudi večpomenskosti prim. Novak 1986, zlasti 103.

tako rekoč vsi. Če bi pa za primerjavo dali kak frazem, ki je naslonjen na prostorsko in jezikovno omejeno vsebino, bi ostal poznavalcem razumljiv, drugim pa načeloma nerazumljiv, zato toliko govorimo o potrebi po frazeoloških slovarjih. V starejših obdobjih imamo razmeroma veliko frazemov, ki jih je treba razlagati, bodi ker je resničnost, na podlagi katere so se razvili, preveč oddaljena ali ker so prevzeti iz drugačnega jezikovnega okolja.

2.1 Med pomenskimi razvoji res prevladujeta dva: metaforični in metonimični, vendar jih je še dosti, ki so manj pogostni, toda drugotni pomeni niso odvisni samo od tipov pomenskega prenosa in zapleteni zaradi njega, temveč tudi od stvarnosti, v kateri se je prenos uresničil. Motivacija poimenovanja izvira vedno iz dejanske resničnosti. Po vsem tem je razumljivo, da lahko drugotni pomeni pridejo tudi daleč proč od osnovnega pomena, vsaj če gledamo staro leksiko z današnjimi očmi.

3 Ker je uvrščenost v pomenske kategorije glavni kriterij za napovedovanje drugotnih pomenov, bomo kratek dokumentarni pregled tega stanja za 16. stoletje v glavnem oprli na take skupine. Opazovali bomo samo drugotne pomene, saj je že ob njih lepo vidno, ali gre za razvoj, ki je bil motiviran v skladu s tradicijo, ali gre za motivacijo po tujem vzorcu.

3.1 Na začetek in zunaj pomenskih skupin postavljamo samostalnike, ki so **nosilni izrazi v prilikah**, to so izrazi, ki predstavljajo glavno vsebino prilik. Za biblijski jezik je značilno, da je veliko izražanja v prisposodobah. Tako so zapletena abstraktna vprašanja razložena z znanimi pojavi in dogodki. Nosilni izrazi iz prilik imajo praviloma vsaj en prenesen pomen, ki je povezan z vsebino, ubesedeno v Bibliji. Preneseni pomeni so iz Biblije prišli najprej v druga verska, potem pa tudi v neverska besedila. Nekateri so celo, vsaj deloma, izgubili navezanost na Biblijo in se uporabljajo dokaj samostojno, velikokrat se pa teh drugotnih pomenov še danes drži biblijska stilnost, npr. (*Gospodov*) *vinograd*; *sedem suhih let*. Preneseni pomeni se izrecno omenjajo v razlagah prilik. Velikokrat je to narejeno že v sami Bibliji, npr. pri *priliki o sejalcu*: *Tu Seme, je Boshja beseda* DB 1584, III, 35a, sicer se pa zelo pogosto uporabljajo v drugih verskih besedilih, zlasti v postilah.

Ta skupina obsega veliko število besed, bodi da gre za poklice: *colnar*, *delavec* (v *vinogradu*), *farizeer*, *pastir*, *ribič*, *sevec* »sejalec«...; za druge ljudi: *oča*, *sin*...; za objekte v naravi: *njiva*, *vinograd*...; za živali: *ovca*; za rastline ali dele rastlin: *plevel*, *seme*, *ženfovo zrno*, *žito*; za naprave: *mreža*; za dela: *setev*, *žetev* itd.⁶

Pri drugotnih pomenih priliških izrazov ne gre ne za prevzemanje ne za kalkiranje, temveč za sprejem predstave v novo jezikovno okolje.

3.2 Pri različnih **pomenskih skupinah** so smeri pomenskega razvoja številne, ker so izhodiščni pomeni zelo različni. Že pomenskih skupin o predmetih je veliko, zato bi pri natančnejšem pregledu morali upoštevati več vzorcev. Tudi če iz vzamemo iz te skupine samo pomenske skupine o človeku, jih je veliko.

⁶BL, 604–606.

3.2.1 V obravnavanem obdobju je po možnostih za metaforične prenose zelo značilna pomenska skupina o **sorodnikih**, saj so sorodniška razmerja ljudem tudi zelo poznana. Gre za prenos na pojave na verskem oz. cerkvenem področju, ki so podobni sorodstvenim razmerjem. Tako imajo izmed sorodstvenih samostalnikov drugotne pomene v verskih besedilih, prevajanih v tem obdobju, zlasti: *oča, mati, sin, otrok, brat, sestra*. **Oča** in **sin** se uporabljata za razmerje znotraj trojice, npr. *Bog Oča* in *Bog Sin*. Za Kristusa se uporablja *sin tega človeka*, npr. *Syn tige Zhlovéka je tudi Gospud zhes Soboto* DB 1584, III, 33b, lk 6,5, – *DES MENSCHEN SON* Luther 2084. **Sin** se poleg tega uporablja tudi za vernika nasproti Bogu (*sinovi božji*), za kar se uporablja tudi **otrok**, npr. *kadar so Boshji Otroci bily prishli inu pred GOSPVDA stopili* DB 1584, I, 259b, Job 1,6, – *da die Kinder Gottes kamen* Luthar 917. Preneseni pomen imamo v razlagi prilike o dobrem semenu: *Dobru seme so otroci tige Krajlestva. Lulka, so otroci te Hudobe* DB 1584, III, 9b, Mt 13,38, – *Der gute Same / sind die kinder des Reichs. Das Vnkraut / sind die kinder der bosheit* Luther 1993.

Oča in *sin* pokrivata poleg omenjenega še veliko pomensko ploskev, ki je razločljiva z vlogo fenomenov, ki ju označujeta besedi v prvem pomenu

Pri **bratu** imamo naslednje drugotne pomene, uporabljene v teh besedilih:

a) »nekoliko oddaljenejši sorodnik«: *Tedaj je Abram k'Lotu djaj: Iest profsim te, nebodi mej mano inu mej tabo krég .. sakaj mydva sva brata* DB 1584, I, 8b, 1 Mz 13,8, – *denn wir sind Gebrüder* Luther 45;

b) »prijatelj«: *Iest sim shalostèn po tebi, moj Brat Ionatan* DB 1584, I, 168b, 2 Sam 1,26, – *mein Bruder Jonathan* Luther, 571;

c) zelo pogost pomen »soverniki«: *AKu pak tvoj Brat supèr tebe gréshi, taku pojdi tjakaj inu ga posvari mej sabo inu mej nym samim* DB 1584, III, 12a, Mt 18,15, – *SVndiget aber dein Bruder an dir* Luther, 2003; pogosto tudi v nagovoru, npr. *LVbesniui Bratie* TE 1555, A2a; velikokrat v obliki z določilom, npr. *Tui Brat Vcristu/u* TC 1566, A1b; podobno tudi *sestra*, npr. *LVbi Bratie inu Sestre Vcristu/u* TO 1564, 96b;

č) poleg naštetih še pomena »poklicni kolega« in »rojak«.

3.2.2 Pomenska skupina o **delih človeškega telesa** je imela v teh besedilih veliko možnosti za drugotne pomene. Ti so se lahko razvili po metafori ali metonimiji. Poglejmo si nekaj zgledov za *jezik, oko, srce*.

Drugotni pomeni **jezika** so takile:

a) »ta organ pri živali«: *Inu Kazhji jesik ga bo vmuril* DB 1584, I, 272a, Job 20, 16, – *Vnd die zunge der Schlangen wird jn tödten* Luther, 938; – *occident eum lingua viperae* Vulgata, 747; ta pomen je bil prav gotovo znan že prej, ker je prenos imena organa s človeka na žival eden najstarejših;

b) po metonimiji »človek z obrekljivim jezikom«: *Ti nje sa/kriva/h v'tej Vtti pred jesiki, kir sdrashbe delajo* DB 1484, I, 287, Ps 31,21, – *Du verdeckest sie in der Hütten / fur den zenckischen Zungen* Luther, 991, – *proteges eos in tabernaculo a contradictione linguarum* Vulgata, 804; ta pomen se je v tem obdobju začel pogosteje uporabljati;

c) »podolgovat zaliv«: *Inu gre pèr strani BetHagle, kir pruti pulnozhi leschy, inu nje konèz je poleg jezika tiga slaniga Morja* DB 1584, I, 129a, Joz 18,19, – *vnd ist sein ende an der zunge des Saltzmeers* Luther, 438, – *contra linguam maris Salsissimi* Vulgata, 312; ta pomen bi lahko bil starejši.

Oko ima v teh besedilih zlasti veliko možnosti za drugotne pomene, ki so naslonjeni na besedne zveze z njim; praviloma so to frazemi: *moje oči kaj takega še niso videle; proč obrniti oči; obrniti oči h komu*.

Pri **očesu** in sploh pri delih človeškega telesa so zanimive zveze s svojilnim zaikom, svojilnim pridevnikom in atributom v rodilniku, ki pomenijo tistega človeka, npr. *Gospud, aku sim gnado pred tvojma ozhima nas'hèl, taku te profsim, nepojdi mimu tvojga Hlapza* DB 1584, I, 11a, 1 Mz 18,3, – *HErr Hab ich gnade funden fur deinen Augen* Luther, 51.

Srce ima v teh besedilih izredno pogosto metonimični pomen in pomene, ki so naslonjeni na besedne zveze s *srcem*: po metonimiji pomeni »vir čustva in mišljenja«: *Inu Moses je poklizal .. inu vse modre Moshé, katerim je GOSPVD bil dal modrost v'serce* DB 1584, I, 59b, 2 Mz 36,2, – *denen der HERR weisheit gegeben hatte in jr hertz* Luther, 192; Vulgata na tem mestu nima ekvivalenta za srce.

Pri zgledu *Isvelizhani so ty, kateri so zhištiga serza* DB 1584, III, 4b imata tudi Luther in Vulgata ustreznici za srce. Pri zgledu *MOje serze slaga eno lepo Pejſen* DB 1584, I, 291a, Ps 45,2, – *MEIN HERTZ TICHtet ein feines Lied* Luther, 1004, – *Eructavit col meum verbum bonum* Vulgata, 824.

3.2.3 Pomenska skupina o živalih, ki se deli na več podskupin glede na to, kakšno vlogo imajo živali v življenju človeka, ima tudi v besedilih 16. stol. veliko možnosti za tvorbo drugotnih pomenov. Navedimo nekaj zgledov za jagnje, kačo in ovco.

Jagnje je bilo zelo običajna žrtvena žival. Zlasti zveza *božje jagnje* je pomenilo Jezusa Kristusa: *NA drugi dan je Ioannes v'gledal Iesufa k'sebi gredoZhiga, inu je djal: Pole, letu je tu Boshje Iagne, kateru tiga Svita gréh nossi* DB 1584, III, 47b, Jn 1,29; – *DAS IST GOTTES LAMB* Luther, 2138; – *ecce agnus Dei qui tollit peccatum mundi* Vulgata, 1659.

Kača ima zaradi vloge pri zapeljevanju Eve v razlagah biblijskih besedil pomen »hudič«, pogosto v zvezi *kača hudič*: *Kaj je Kazha Hudizh sturil* DC 1584, III; *Ta stara Kazha Hudizh bode proſtò diviala* KPo 1567, XVIIa.

Ovca, tudi *ovčica* je prek prilike o izgubljeni ovci in drugih dobila pomen »kristjan«. Raba je v raznih besedilih pogosta: *Nei sàm poſlan, tàmuzh le k'tim sgublenim Ovcam od Hiſhe Israelſke* JPo 1567, CXIIIb, Mt 15,24, – *Jch bin nicht gesand / denn nur zu den verloren Schaffen / von dem hause Jsrael* Luther, 1997; – *ty Stari inu ſadashni ſueiſti Paſtyri tih Boshyh Ouzhiz* TC 1575, 12. Ti drugotni pomeni so nastali na podlagi prevzema samega duhovnega sveta Biblije.

3.2.4 Ker so rastline kot živali različnega pomena za življenje ljudi, imamo tudi pri njih različne možnosti za drugotne pomene. Ogleдали si bomo *drevo in žito*.

Drevo je pogosto prispodoba človeka: *Ta je kakòr enu Drivu* DB 1584, I, 280a, Ps 1,3; Luther: *Bawm*; Vulgata: *lignum*. Poleg tega nastopa v stalnih zvezah: *drevo spoznanja, drevo življenja: ali od Driveffa tiga snanja dobriga inu hudiga, ti néma/h jéj/ti* DB 1584, I, 2b.

Žito ima zlasti nekaj metonimij, in sicer »vrsta rastlin, ki rodi užitno zrnje«, potem »zrnje teh rastlin« in »prostor, kjer rastejo te rastline«. Pogosto nastopa v merizmihi tipa *žitu inu vinu* in *žitu, vinu inu olje*.⁷

Drugotni pomeni pri *drevesu* so vezani na biblijski predstavni svet in je prišel k nam hkrati z njihovim prevzemom, medtem ko so metonimije pri *žitu* bile zelo verjetne v skromnejši obliki znane že prej, a merizmi so izrazit biblijski stile.

3.2.5 V besedilih 16. stoletja imajo veliko možnosti za drugotne pomene samostalniki, katerih osnovni pomen je **del rastline**.

Zrno (*gorčično, pšenično*) se uporablja v prilikah in ima celo več prenesenih pomenov.

List ima drugotni pomen »pismo«, ki je bil znan že pred 16. stol., zato ima prevodna predloga, to je Luthrov prevod, drugačen ustreznik: *SVETIGA PAVLA PERVI LYST NA TIMOTEA* DB 1584, III, 114a, – *DIE ERSTE EPISTEL S. PAULI* Luther, 1390. Za običajno »pismo« so že poznali *pismo*: *LEtaku je pak bila summa tiga pi/ma* DB 1584, I, 263b, Est 3,14, – *ALso war der inhalt der schrift* Luther, 906. Zanimivo pa je, da je »nosilec pisem« bil še vedno *listar*: *hitre Lystarje* DB 1584, I, 263b. Na robu je sinonim *poshte*. Luther ima *die Leuffer* Est 3,15.

3.2.6 Iz pomenskih skupin o **napravah** si bomo ogledali drugotne pomene pri sinonimnih izrazih *duri* in *vrata*. Najprej gre za metaforo, ko Kristus sebe imenuje *duri*: *Iest sim te Dauri, aku gdu skusi mene notèr gre, ta bo isvelizhan* DB 1584, III, 53a, Jn 10,9, – *Jch bin die Thür* Luther, 2161.

Veliko je položajev, ki so podlaga za nastanek frazemov, npr. *vrata k čemu; stati pred vrati; zapreti duri za sabo; ozka vrata*: *Ta isti ie ta praua Vrata kuusimu S. Pi/mu nes/hil inu odperl* TT 1560, c3b; *inu je dauri sa sabo sapèrl inu saklenil* DB 1584, I, 134b; *Rinite se, de skusi ta voska vrata notèr gre/te* DB 1584, III, 39b, Lk 13,24, – *das jr durch die enge Pforten eigeht* Luther, 2109. Veliko je že pravih frazemov, npr. *imate vejdi, de je tu blisi pred daurmi* DB 1584, III, 27a, Mr 13, 29, – *das es nahe fur der thür ist* Luther, 2060.

Spet gre za pomembne biblijske prenose, ti so pa seveda taki, da ustrezajo tudi našim načelom o večpomenskosti.

3.2.7 Pomenske skupine o **orodjih** si oglejmo na orožju *meč* in delavnem orodju *nož*.

Meč je lahko znamenje moči in oblasti. Po metonimiji se uporablja v pomenu »izvrševalec kazni«: *Sakai mi moremo Berizhe inu Rabelne, kir so te Gosposhine Mezh inu Roka imeiti* TC 1575, 306.

⁷Prim. J. Krašovec 1977: 91.

Veliko je ubeseditvenih možnosti za frazeme: *Ona [Gospoſhzhina] ta mezh noſsi* TO 1564, 64, Rim 13,4, – *Denn sie tregt das Schwert nicht vmb sonst* Luther, 2290; *Néma tudi ſice obedan mezha vseti* KPo 1567, CL; *Oben folk nebo supàr drugi Mezha gori vsdigoval* DB 1584, II, 117b, Mih 4,3, – *Es wird kein Volck wider das ander ein Schwert auffheben* Luther, 1621.

Pri teh drugotnih pomenih opažamo vsaj veliko novost v njihovi pogostnosti, kar dokazuje, da je Biblija tudi stilno zahtevno besedilo, kar je povzročilo veliko obogatitev jezika.

Pri *nožu* vidimo, da gre najmanj za tri pomene. Poleg »ročnega rezalnega orodja« gre še za »vrsto mučilne naprave«: *Nikar de bi mi naſh Shivot, kakor ti Baalſki Farji s'noshmi oli frémi praſkali* ZK 1595, 148; in »pripravo za rezanje ali sekanje«: *Sakaj aku ti boſh tvoj nosh zhes njega [Kamen] vsdignil, taku ga boſh oſkrunil* DB 1584, I, 48a, 2 Mz 20,25; Lutrov prevod ima na tem mestu *Messer*, Vulgata pa *cultrum*. Današnji prevod ima *dleto* SP 1996, 128.

Ta in podobni zgledi kažejo, da je bila biblijska stvarnost večkrat težko opisljiva, zlasti pri stvarnih predmetih. Tu se je prevajalec pogosto naslanjal na prevodno predlogo.

3.2.8 Med drugotnimi pomeni, ki so se razvili iz izhodiščnih **stanjskih pomenov**, je treba npr. pri *strahu* omeniti najprej stalni zvezi *strah božji* in *strah gospodnji*: *Strah Boshji, je ta Modruſt, katera bogate dela* DB 1584, II, 154a, Sir 1,20, – *GOtt fürchten / ist die Weisheit* Luther, 1754; tudi *Strah GOSPODNI* (na isti strani), – *DJe furcht des HERRN* Luther, 1754. Medtem ko je pri teh dveh izrazih bila odločilna biblijska vsebina, gre pri naslednjih dveh zgledih za drugačne motive: *inu bodo veliki treſsuvi po vſeh ſtranah, lakote inu kuge, inu tudi ſtrahuvi, inu veliki zajhni bodo ſe od Neba godili* DB 1584, III, 44a, Lk 21,11, – *auch werden Schrecknis vnd groſſe Zeichen vom Himel geſchehen* Luther, 2126. V tem primeru gre za pomen »grozota«, a ga je prevajalec dokaj originalno razvil na domači podlagi. Podobno je tudi z zgledom: *Inu ony ſo polni bily sazhudovanja inu ſtrahu, zhes tu, kar ſe je njemu bilu pèrgudilu* DB 1584, III, 62b, Opd 3,10, – *Vnd ſie wurden vol wunderns vnd entsetzens* Luther, 2195. Tudi tu je uporabil naš prevajalec tako motivacijo kot v prejšnjem zgledu.

3.2.9 Izmed besed s **snovnim pomenom** si oglejmo *blato*, *med*, *prah* in *sol*.

Blato je dobilo drugotne pomene v primerah, npr. *inu nyh trupla ſo kakòr blatu na gaſſah* DB 1584, II, 3a, Iz 5,25; – *vnd jr Leichnam iſt wie Kot auff den gassen* Luther, 1181; *Kateri timu potrebnimu gori pomaga iſ praha, Inu poviſhuje tiga vbosiga iſ blata. De ga poſſady raven Viudou* DB 1584, I, 308b, Ps 113,7, – *aus dem ſtaube / Vnd erhöhet den Armen aus dem kot* Luther, 1066.

Tudi *med* je močno razširjen v primerah, kot npr. *Tvoja beſſeda je moim úſtam ſlajſha, kakòr *Med* DB 1584, I, 311A, *ſterd, Ps 119,103, – *Dein Wort iſt meinem Mund ſüſſer / Denn Honig* Luther, 1073. Poleg tega ima *med* tudi pomenski element rodovitnosti z dobrinami, kot je v zvezi: *kakòr je GOSPVD .. tebi oblubil, eno*

deshelo, v'kateri Mleku inu Med tezhe DB 1584, I, 104a, 5 Mz 6,3, – *ein Land da milch vnd honig innen fleusst* Luther, 347.

Sol se pomensko širi s primerami na stvari, ki so ji podobne po učinkovitosti, npr. na človeka, govorjenje itd. Tako pravi Kristus apostolom: *VY ste Sul te Semle*, in nekoliko naprej *Vy ste Luzh tiga Svitá* oboje DB 1584, III, 4b, Mt 5, 13, – *JR seid das Saltz der Erden* Luther, 1973.

3.3.10 Zanimiva sta drugotna pomena pri *kraljestvu* v zvezah *božje* in *nebeško kraljestvo*: *Aku se nepreobèrnete, inu nebote kakòr Otroci, taku nepridete v'Nebesku krajlestvu* DB 1584, III, 11b, Mt 18,3, – *so werdet jr nicht ins Himelreich komen* Luther, 2002; *Iszhite nar poprej Boshje krajlestvu, inu njegovo Pravizo, taku vam bo letu vse pèrvèrshenu* DB 1584, III, 5b, Mt 6,33, – *TRACHTET AM ERSTEN NACH DEM REICH GOTTES* Luther, 1977.

Kraljestvo je bila v tem pomenu nova beseda, saj se je rabila v tem pomenu v Brižinskih spomenikih beseda *cesarstvo*, in sicer *dosda ni tamoge vzedli v zezarstuo suoge* BS II, 63;⁸ kasneje se je v Očenašu uporabljala beseda *bogastvo*. P. Trubar je *bogastvu* v tem pomenu nasprotoval: *Ampag kir ty eni molio, pridi knom tuie Bogastuu, ta beseda Bogastuu tukai ne slishi, eden kir nei sastopil Latinski ne Nemshki, ie to bessedo kraleustuu na Bogastuu preobernil* TC 1575, 106. *Kraljestvo* je bilo v tem času najbliže nemški besedi *Reich*.

3.2.11 Razmeroma zapleteno pomensko strukturo imata besedi *pravica* in *pravda*. *Pravica* se uporablja zlasti za nemško ustreznico *Gerechtigkeit* »pravičnost«: *Inu Abram je GOSPVDV veroval, inu on je njemu tuištu h'pravici pèrsodil* DB 1584, I, 9b, 1 Mz 15, 6, – *VND DAS RECHNET ER JM ZUR GERECHTIGKEIT* Luther, 47.

Po metonimiji ima *pravica* tudi pomen »pravično dejanje«: *Kakor je tedaj skusi eniga gréh, ferdammenje zhes vse Zhlovéke prišhlu: taku je tudi skusi eniga pravizo, tu pravizhnu sturjenje tiga lebna, zhes vse Zhlovéke prišhlu* DB 1584, III, 83b, Rim 5,18, – *Also ist auch durch eines Gerechtigkeit die rechtfertigung des Lebens vber alle Menschen komen* Luther, 2277. Zanimiv je tudi izraz za današnje opravičenje – *pravizhnu sturjenje*, ki je kalk po nemškem izrazu *rechtfertigung*.

Današnji pomen »pravica« se izraža tudi s *pravdo*: *Iest sem sturil Praudo inu Prauizo, Ne dai mene tim, kir meni sylo deio* TPs 1566, 223a, Ps 119,121, – *JCH halte vber dem Recht vnd gerechtigkeit* Luther, 1074. *Pravda* ima še vrsto drugih pomenov, in sicer med drugimi »norma, zakon«: *Satu kir so ony moje Praude ferahtali, inu se je nyh dušhi na moih Postavah gnušsilu* DB 1584, I, 77b, 3 Mz 26, 43 – *das sie meine Rechte verachtet / vnd jre Seele an meinen Satzungen ekel gehabt hat* Luther, 254; »skupina, ki sodi«: *KAdar bo en krég mej Moshmy, taku se imajo pred Praudo pèrpelati* DB 1584, I, 113a, 5 Mz 25,1, – *So sol man sie fur Gericht bringen* Luther, 380; »sodni postopek«: *Vy némate krivu rounati v'Praudi* DB 1584, I, 72b, 3 Mz 19,35, – *JR solt nicht vngleich handeln / am Gericht* Luther, 238;

⁸ Brižinski spomeniki. Znanstvenokritična izdaja. Ljubljana, 1993, 40, 151.

tu je Dalmatin uporabil metonimičen pomen. Iz teh zgledov je razvidno, da so pri *pravdi* samostojni razvoji.

3.2.12 Oglejmo si še nekaj zanimivih zgledov. Že uveljavljeni stari drugotni pomeni se uveljavljajo tudi za novo vsebino, če stvarnost dopušča, ali pa so uporabljeni vsaj kot sinonimna možnost. Tako sta besedi *gnada* in *milost* po eni strani sopomenki, npr. *SAKAI IS GNADE fte vy isvelizhani poštali, fskusi Vero, inu tuištu nikar is vas* DB 1584, III, 105a, Ef 2,8, – *DENN AUS GNADE SEID JR SELIG WORDEN* Luther, 2357; saj se to in druga mesta s tako vsebino v *Registru* napovedujejo z besedo *milost*: *Od Milošti inu dobrute Boshje, pruti tém vernim* DB1584, I,)(IIIb; po drugi strani pa je *gnada* ustreznica za lat. *gracia*, nem. *Gnade*, medtem ko je *milost* ustreznica za lat. *misericordia*, nem. *Barmhertzigkeit*, npr. 1 Tim 1,2, in sicer DB 1584, III, 114a, Luther, 2390, Vulgata, 1836.

Nekatere kalkirane rešitve⁹ se kasneje niso uveljavile, čeprav so bile v 16. stoletju močno v rabi, npr. *del* »delež« po nem. *Teil*: *Svelizhan inu fvet je ta, kateri ima dejl na tém pèrvim gori vštajanju* DB 1584, III, 150a, Raz 20,6, – *der teil hat an der ersten aufferstehung* Luther, 2508; – *teh dejl bo vtém Ieseri, kateru s' ognjom inu shveplom gory, kateru je ta druga smèrt* DB 1584, III, 150b, Raz 21,8, – *der teil wird sein in dem Pful* Luther, 2520. Pri zadnjem zgledu lahko opazimo tudi drugotni pomen *jezera*, saj je nem. *Pful* »mlaka«.

Kalkirane pomene imenujem samo tiste drugotne pomene, pri katerih ne gre za stvarno utemeljitev, za izbiro določene motivacije, ampak gre za uporabo tujega modela v območju, kjer je jezik že izbral oz. kjer jezik že ima drugačno motivacijo. Pri drugotnih pomenih, ki bi jih lahko imenovali biblijski, stvarno utemeljitev imamo, npr. *dobro seme*, *jagnje*, *ljulka* itd.

4 Z gradivom, ki smo ga nanizali doslej, smo skušali prikazati, kako so se razvijali drugotni pomeni v besedilih 16. stol., ki so verske narave. Z navajanjem ekvivalentov iz nemške in latinske predloge smo tudi opozarjali, koliko so odvisni od prevodnih predlog. Tako bi lahko pogledali in ilustrirali še zglede za druge pomen-ske skupine.

4.1 Drugotni pomeni besed so odvisni od osnovnega pomena in od mesta, ki ga ima poimenovana stvar v življenju. V naših besedilih tudi nismo mogli pričakovati vseh drugotnih pomenov pri posameznih besedah, ker so besedila tematsko vezana na versko področje. Zato tudi nismo opozarjali na pomene, ki pri posameznih besedah manjkajo, a tudi ustrezna resničnost v opazovanih besedilih ne nastopa.

4.2 Pobude za nastanek drugotnih pomenov v knjižni slovenščini 16. stoletja so treh vrst. Najbolj tipična je večpomenskost, do katere je prišlo na podlagi prevzema biblijskega izrazja za dejstva, na katerih je zgrajena biblijska stvarnost. Pri teh besedah so se tudi drugotni pomeni razvijali tako kot v originalu in prevodnih predlogah.

⁹Kalkirane drugotne pomene razumem tako, kot je prikazala M. Merše (1995: 270, 289) kalkirane glagole tipa *slišati* »spadati« in *povleči* za splošno razširjeni *potegniti*.

Drugotni pomeni so razumljivi, če upoštevamo ubesedeno resničnost, a to je v tem času zlasti biblijski svet, ki je bil v celoti v slovenščini prvič predstavljen. Če bi te resničnosti ne upoštevali, potem bi nekatere stvari ne bile dovolj motivirane. Pri teh zgledih so pobude za drugotne pomene prevzete. Takih besed je bilo veliko, npr. *jagnje*, *ovca*, *pastir*. Drugotni pomeni tega tipa so nekako povezani s celotnim duhovnim sistemom prevedenih besedil. Če to ugotovitev nekoliko posplošimo, lahko rečemo, da so drugotni pomeni oz. motivacije zanje odvisni od celotnega sistema oz. od celotne urejenosti poimenovalnega sistema v prevodni predlogi ali originalu. V našem obdobju gre zlasti za biblijsko problematiko. Če bi to ugotovitev še bolj posplošili, bi lahko celo trdili, da so motivacije za nova poimenovanja zelo odvisne od izvirnega miselnega sistema.

Druga skupina drugotnih pomenov, ki so nastajali v tem času, se je razvijala iz domačih osnov zaradi novih ubeseditvenih potreb po domačih razvojnih tendencah. Pri teh je velikokrat čutiti tudi sorodnost z drugimi jeziki, iz katerih se je prevajalo, a je drugotni pomen v skladu z dotedanjo tradicijo v razvoju večpomenskosti, npr. številne metonimije, zlasti pri *pravdi*, *strahu* in *žitu*.

Tretjo tudi močno skupino predstavljajo t. i. semantični kalki, zlasti po nemščini ali prevzeti prek nemščine. Pri njih gre za razvoje, ki so za slovenski besedni zaklad manj navadni. Ti pomeni imajo v 16. stoletju ob sebi eno ali celo več sopomenk, podobno kot prevzeti izrazi. V kasnejšem razvoju so bili praviloma taki pomeni zamenjani z ustrežnejšimi izrazi. Npr. *del* v pomenu »delež«, *pravično storjenje* »opravičenje«.

4.3 Opazili smo lahko, da se vsi obravnavani samostalniki glede večpomenskosti ne vedejo enako. Pri besedah, pri katerih so se drugotni pomeni razvili že pred 16. stol., tak je obravnavani *list*, se drugotni pomeni ne ujemajo do take mere z večpomenskostjo v prevodnih predlogah kot pri besedah, pri katerih so se drugotni pomeni razvili šele v 16. stoletju. Ta in takšni zgledi dokazujejo, da so zunanje pobude uporabljane zlasti pri novih pojmih za kak jezik. Biblijska besedila so nudila slovenščini na začetku svoje knjižnosti veliko takih pojmov.

4.4 Opažamo, da se pomenski razvoj ne uresniči na enkrat v celoti, temveč je velikokrat nakazana možnost, ki kasneje, zlasti zaradi pomena besedila, povzroči nastanek relativno samostojnega leksikalnega pomena, npr. samostojnega pomena ali frazema. Te stopnje razvoja so zlasti vidne pri delih človeškega telesa, npr. *obrniti oči h komu* itd.

4.5 Veliko drugotnih pomenov je slogovne narave, npr. *njegov jesik vuzhy, tu kar je prou* DB 1584, I, 288b; *moj jezik bo govoril resnico*; *njegove oči kaj takega še niso videle*; *moje srce zлага lepo pesem*. Take zglede, ki jih je v Bibliji zelo veliko, lahko obravnavamo kot metonimije, in sicer pars pro toto, vendar je treba upoštevati tudi posebnost, da imajo ti deli telesa v tisti kulturi svojevrsten pomen, zlasti je to vidno pri *srcu*.

4.6 Večpomenskost je odvisna od položaja izhodiščnega pomena v jezikovni realnosti. Če je ta domača, se zgodijo doma motivirani drugotni pomeni. Če je pa ube-

sedovana drugačna realnost, torej prevzeta, se pri ustrezniku za izhodiščni pomen prevzemajo tudi drugotni pomeni, npr. *jagnje*, *ovca*, *pastir* itd. Ker je bilo v 16. stol. veliko besedil v slovenščino tudi prvič prevedenih, saj pada v ta čas začetek slovenskega knjižnega jezika, je prišlo tudi do številnih drugotnih pomenov, in ker je bila Biblija osrednje besedilo tega obdobja, je znatni del drugotnih pomenov dobil pobudo za rešitev v biblijskih vzorcih, prevzetih deloma po hebrejskem in grškem originalu, predvsem pa po Lutrovem nemškem in manj latinskem prevodu.

KRAJŠAVE

- BL 1984 – Anton Grabner-Haider in Jože Kraševac s sodelavci, *Biblični leksikon*, 1984
 BS – Brižinski spomeniki
 DB 1584 – Jurij Dalmatin, *BIBLIA*, 1584
 DC 1584 – Jurij Dalmatin, *TA CELI CATEHISMVS*, 1584
 KPō 1567 – Sebastijan Krelj, *POSTILLA SLOVENSKA*, 1567
 Luther – Martin Luther, *Biblia*, 1545
 SP 1996 – *SVETO PISMO STARE IN NOVE ZAVEZE*, 1996
 TC 1575 – Primož Trubar, *CATEHISMVS SDVEIMA ISLAGAMA*, 1575
 TE 1555 – Primož Trubar, *TA EVANGELI SVETIGA MATEVSHA*, 1555
 TO 1564 – Primož Trubar, *CERKOVNA ORDNINGA*, 1564
 TPs 1566 – Primož Trubar, *Ta Celi Psalter Davidou*, 1566
 TT 1560 – Primož Trubar, *TA DRVGI DEIL TIGA NOVIGA TESTAMENTA*, 1560
 Vulgata – *BIBLIA SACRA IUXTA VULGATAM VERSIONEM*
 ZK 1595 – Janž Znojilšek, *KATECHISMVS DOCTORIA MARTina Luthra*, 1595

VIRI IN LITERATURA

- BIBLIA SACRA IUXTA VULGATAM VERSIONEM*, 1994. Praeparavit Roger Gryson: Stuttgart.
- Brižinski spomeniki. Znanstvenokritična izdaja*, 1993. Ljubljana.
- Jurij DALMATIN, 1584: *BIBLIA, TV IE VSE SVETV PISMV, STARIGA inu Noviga Testamenta*. Wittenberg. Faksimile: Ljubljana, 1968.
- Jurij DALMATIN, 1584: *TA CELI CATEHISMVS*. Wittenberg.
- Rudolf FILIPOVIĆ, 1986: *Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira*. Zagreb.
- Jože KRAŠOVEC, 1977: *Der Merismus im Biblisch-hebräischen und Nordwesttsemitischen. Rim*.
- Sebastijan KRELJ, 1567: *POSTILLA SLOVENSKA*. Regensburg.
- Martin LUTHER, 1545: *Biblia: das ist: die ganze Heilige Schrifft: Deudsch Auff's new zugericht*. Wittenberg. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1974.
- Majda MERŠE, 1995a: *Vid in vrstnost glagola v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja*. Ljubljana.
- Majda MERŠE, 1995b: Kongruenz und Divergenz der Übersetzung von Verben in der Dalmatinschen und Lutherschen Bibelübersetzung. *Ein Leben zwischen Laibach und Tübingen. Primus Truber und seine Zeit*. München. 492–510.
- France NOVAK, 1986: Vprašanja pomenske skupine v besedišču pri slovenskih protestantih. *Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije*. Ljubljana. 99–110.
- Francka PREMK, 1992: *Korenine slovenskih psalmov*. Ljubljana.

France ROZMAN, 1986: Kako je Trubar prevajal Sveto pismo? *Bogoslovni vestnik* 46. 227–240.

SVETO PISMO STARE IN NOVE ZAVEZE. Slovenski standardni prevod iz izvirnih jezikov, Ljubljana 1996.

Primož TRUBAR, 1555: *TA EVANGELI SVETIGA MATEVSHA*. Tübingen.

Primož TRUBAR, 1560: *TA DRVGI DEIL TIGA NOVIGA TESTAMENTA*. Tübingen.

Primož TRUBAR, 1564: *CERKOVNA ORDNINGA*. Tübingen.

Primož TRUBAR, 1566: *Ta Celi Psalter Davidou*. Tübingen.

Primož TRUBAR, 1575: *CATEHISMVS SDVEIMA ISLAGAMA*. Tübingen.

Janž ZNOJILŠEK, 1595: *KATECHISMVS DOCTORIA MARTina Luthra*. Tübingen.

SUMMARY

It seems that polysemy of individual lexemes is often similar in various languages. This brings up the question as to what extent this similarity is a matter of the linguistic fact that language can express several mutually related meanings, to what extent it depends on given circumstances, and to what extent it is a result of the influences of other languages. Since the 16th c. Slovene texts (i.e., Biblical, liturgical, catechistic texts, prayers, religious songs, sermons, organizational texts) are translations, mainly from German and to some extent from Greek, Hebrew, and Latin; they are perfect material for comparison of polysemy. The comparison of polysemic nouns from all semantic fields, e.g., kinship terms (*brat, oča, sin*), body parts (*jezik, oko, srce*), abstract terms (*pravda, pravica*), etc., particularly in Slovene and German, shows that semantic development mainly depends on the linguistic fact that secondary meanings in words evolve according to strictly set semantic rules, mostly metonymy and metaphor. However, this particular feature of the lexeme is not sufficient by itself, since a word develops a secondary meaning only if there is a need for that kind of development. The needs for development depend on the role of a word in a given environment. If the basic meaning is significant enough, secondary meanings can develop.

The author distinguishes three groups of causes for development. An important place, particularly in Biblical texts and texts dependent on them, occupies the vocabulary representing the basic concepts of the reality in Biblical world. In this vocabulary not only the corresponding word is borrowed, but the secondary meanings as well (*jagnje, oča, pastir, sin*). There are very many meanings of this type.

A lot of secondary meanings developed from Slovene bases due to new expressive needs. These examples often display a noticeable similarity with other, i.e., source, languages, but the secondary meaning agrees with the previous practice in development of polysemy, e.g., numerous metonymies (*list, pravda*).

The third, equally numerous group, represent the so called »semantic calques«, formed according to German models or borrowed via German. They involve developments that are less characteristic of Slovene lexicon. In later development these meanings were replaced with more appropriate expressions, e.g., *del* 'share', *pravično storjenje* 'forgiveness'. In the 16th c. these expressions are often accompanied by one or more synonyms, similarly to borrowed words.